

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.15421/391973>

Бундз Р. О.,

*кандидат юридичних наук,
асистент кафедри конституційного та міжнародного права
Навчально-наукового інституту права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»*

ФОРМУВАННЯ ОСОБИ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ЗЛОЧИНЦЯ, ЩО ВЧИНЯЄ ЗЛОЧИНИ З ОСОБЛИВОЮ ЖОРСТОКІСТЮ

FORMING A PERSON OF A JUVENILE OFFENDER WHO COMMIT CRIMES WITH PARTICULAR CRUELTY

Простеживши процес криміналізації неповнолітніх, можна стверджувати, що все більше злочинних посягань насильницького характеру мають крайню форму жорстокості. Доведено, що найбільш стійку і значну частину з-поміж насильницьких злочинів становлять: умисне вбивство; умисне заподіяння тяжкої і середньої тяжкості шкоди здоров'ю; розбої; насильницькі грабежі; звалтування, поєднане з насильством; хуліганство; побої; катування тощо. За розглянутими злочинними діяннями у кримінологічно значущу групу виокремлено, головню, такі критерії, як спосіб дії злочинця, форму вини й об'єкт посягання.

У структурі злочинності молоді переважають корисливі, корисливо-насильницькі й насильницькі види злочинів. Злочини, вчинені молоддю, є більш зухвалими й агресивними порівняно із загальною злочинністю. Особливо зростає кількість злочинів, учинених на ґрунті наркоманії й алкоголізму. Констатовано, що злочинність серед молоді має зазвичай груповий характер.

Встановлено, що дослідження причин вчинення злочинів не буде повним без вивчення причин та умов формування особистості злочинця. Адже причини вчинення злочинів, те, що безпосередньо спонукає, штовхає особу на вибір протиправної поведінки в конкретній ситуації, є, так би мовити, суб'єктивними, тобто нерозривно пов'язані з суб'єктом злочину. До основних детермінант формування особистості неповнолітнього злочинця, що вчиняє злочини з особливою жорстокістю, належать: негативний вплив сім'ї як потенційний чинник у механізмі формування особистості неповнолітнього злочинця; дитяча безпритульність та бездоглядність; неорганізованість дозвілля; алкоголізація та наркотизація дитячого середовища; прояви булінгу у середовищі неповнолітніх тощо.

Доведено, що механізм впливу чинників на злочинність доволі складний і тому про вплив кожного з них може йтися лише умовно, бо позитивний або негативний вплив будь-якого аспекту суспільного життя залежить від конкретної комбінації чинників. Уплив криміногенних чинників, а іноді й їх наслідків, проявляється в тому, що вони об'єктивно сприяють злочинності.

Ключові слова: *неповнолітній, злочинність неповнолітніх, формування особистості злочинця, жорстокість, особлива жорстокість, злочини, що вчиняються неповнолітніми з особливою жорстокістю.*

Having traced the criminalization process for minors, it can be argued that more and more violent offenses have the extreme form of cruelty. It is proved that the most stable and significant part of violent crimes include deliberate murder, deliberate infliction of grave and moderate injury to health, robberies, forced robberies, forced rape, hooliganism, beatings, torture, etc. Such criminal acts constituting the criminological significant group are distinguished, primarily by such criteria as the method of action of an offender, the form of guilt and the object of the attack.

The structure of juvenile delinquency is characterized mostly by mercenary, mercenary-violent and violent types of crimes. The crimes committed by young people are more impudent and aggressive compared to general crime. The number of crimes committed on the basis of drug addiction and alcoholism is especially increasing. It is stated that juvenile delinquency is usually of a group nature.

It is established that the investigation of the causes of the crimes will not be complete without studying the causes and conditions of the personality of the offender. After all, the causes of the commission of crimes that directly induce or push a person to choose the wrongful conduct in a particular situation, are, so to speak, subjective, that is, inseparably linked with the subject of the crime. The main determinants of the formation of the identity of a juvenile offender who commit crimes with particular cruelty include: the negative impact of the family as a potential factor in the formation of the personality of a juvenile offender; child homelessness and neglect; unorganized leisure; alcoholization and narcosis of children's environment; manifestations of bullying among minors, etc.

It is proved that the mechanism of influence of factors on crime is rather complex and, therefore, the influence of each of them can only be arbitrary, since the positive or negative impact of any aspect of social life depends on a specific combination of factors. The impact of criminogenic factors, and sometimes their consequences, manifests in the fact that they objectively contribute to crime.

Key words: *juvenile, juvenile delinquency, formation of the offender's personality, cruelty, special cruelty, crimes committed by minors with particular cruelty.*

В Україні доволі високий рівень злочинності неповнолітніх, зокрема, надвисокою є і латентна злочинність цього виду. Показники офіційної статистики злочинності неповнолітніх можна вважати умовними. Тому з огляду на реально сформовану практику треба зважати не тільки на те, що останні-

ми роками злочинність неповнолітніх тяжіє до зростання, а й на те, що серед злочинів цієї вікової групи осіб збільшується кількість діянь із підвищеною суспільною небезпекою. Помітно змінюється характер злочинності неповнолітніх, в її систему активно проникають рецидивні діяння, озброєні, пов'язані

з кримінальним професіоналізмом. Загалом така злочинність ще більше набуває групового характеру. Особливо заявляють про себе злочини неповнолітніх, пов'язані зі жорстокістю.

Середовище неповнолітніх криміналізується, поряд із іншими обставинами, і за рахунок посиленого проникнення в неї жорстокості як суспільно небезпечного явища. Жорстокість нині проникає в сім'ю, побут, освіту, культуру, свідомість, закріплюється у традиціях і звичаях, трансформує систему особистих і суспільних потреб та інтересів. Жорстокість – одна з найважливіших індикаторів морального здоров'я і становища неповнолітніх. Кількість злочинів із насильницькою мотивацією, коли насильство пов'язане з жорстокістю, садизмом, озлобленою агресивністю, цинізмом, знущанням над людьми, щороку збільшується. Зростає також ступінь жорстокості насильницької злочинності неповнолітніх, зокрема злочинів проти особистості.

Вивченню загальних проблем жорстокості присвячено чимало публікацій філософів, соціологів, психологів, психіатрів, правників, представників інших наук. Наявний потужний арсенал наукового знання може бути використано як теоретичну і методологічну основу для дослідження різних проблем жорстокості, які активно аналізуються і представниками кримінально-правових наук. Кримінологи, зокрема, вивчають жорстокість у контексті низки проблем, як-от: жорстокість і особистість злочинця, жорстокість і антигромадська поведінка, жорстокість і її жертва тощо.

Безумовно, особлива увага приділяється неповнолітнім. Адже які б питання щодо неповнолітніх не вивчали кримінологи, завжди певною мірою вони стосуються проблеми жорстокості – жорстокість, що проявляється до неповнолітніх, і жорстокість, що проявляється власне неповнолітніми.

Отже, з огляду на викладене метою статті є здійснення кримінологічної характеристики злочинів, що вчиняються неповнолітніми з особливою жорстокістю, а також аналіз кримінологічної характеристики особи неповнолітнього злочинця, що вчиняє злочини з особливою жорстокістю та визначення поняття детермінант формування особистості неповнолітнього злочинця.

Будь-яка наука вивчає різні природні чи соціальні об'єкти з позицій, властивих саме цій науці, що сприяє вирішенню її теоретичних і практичних завдань. Не є винятком і дослідження особистості злочинця [1, с. 48]. Вивчення питань про особу злочинця зумовлено глибиною, складністю і багатоаспектністю проблеми. Теорія особистості злочинця не має обмежуватися лише описом практичного чи теоретичного матеріалу, а вимагає організації й систематизації його, щоби більша частина могла бути логічно виведена з обмеженої кількості основних законів і принципів.

Тільки людина є носієм злочину, оскільки поза ним, поза особистістю і її зв'язком злочину не існує. Поняття особистості людини охоплює систему соціально-психологічних властивостей і якостей, в яких відображені зв'язки та взаємодія людини з соціаль-

ним середовищем за допомогою практичної діяльності [2, с. 17].

Ще в античні часи інтерес до особистості людини сприяв переходу від онтологічного розуміння світу до особистісного. Скажімо, Сократ, Платон, Аристотель висловили припущення про сутність особистості злочинця, вважаючи, що людина скоює злочини, бо не знає, в чому його благо, що сприяють цьому будь-які ниці почуття, неробство, зніженість тощо [3, с. 186].

Поступово вироблялися три основні погляди на сутність особистості злочинця. Один із них пов'язувався із наданням найпершого значення антропологічним характеристикам злочинців, другий намагався розібратися у впливі волі самого індивіда на вчинення ним злочину, а третій полягав у покладанні особи у всьому на Бога, який один тільки керував вчинками людей, зокрема й злочинними [4, с. 17].

У XVIII – на початку XIX ст. стали з'являтися роботи, які описують особистість злочинця. Одним із перших розробив ідеальну модель злочинця і вказав на механізм формування емоційної сфери криміногенної особистості І. Бентам [5, с. 234]. Особливості осіб, які вчинили злочини, аналізував на прикладах конкретних злочинних ситуацій Л. Фейєрбах [6, с. 245]. Так, було окреслено напрям, який дав поштовх бурхливому інтересу до особистості злочинця, який з'явився згодом. Відповідно до першого, біологічного, в людині закладено певні гени, які й винні в тому, що вона якось стає злочинцем. Уперше думку про те, що «злочинцями народжуються», висловив Ч. Ломброзо в теорії «злочинної людини». Поставивши собі за мету найперше вивчити «злочинця», а не «злочини», на якому, на думку Ч. Ломброзо, винятково зосереджувався пануючий до нього так званий класичний напрям науки кримінального права, він піддавав дослідженню різні фізичні і психічні явища значної кількості осіб злочинного населення і так з'ясовував природу злочинної людини як особливого різновиду.

Під час дослідження патологічної анатомії, фізіології та психології злочинців він отримав низку ознак, що відрізняють, на його думку, природженого злочинця від нормальної людини. На основі цих ознак Ч. Ломброзо визнав за можливе не тільки встановити тип злочинної людини загалом, а й навіть виокремити риси, притаманні деяким категоріям злочинців, наприклад, злодіям, убивцям, гвалтівникам тощо [7, с. 25]. Учення Ч. Ломброзо ґрунтується на матеріалістичних поглядах, які керували працями френології і набули особливої поширеності в 1860-х рр.

Другий напрям дослідження віддає перевагу соціальним чинникам. Так, Р. Гарофало зазначав, що злочин – явище соціальне, що підлягає вивченню за допомогою експериментально-психологічного методу. Причина злочину криється у самому злочинцеві, а не в навколишньому середовищі; останнє робить тільки можливим розвиток того мікроба, який іменується злочинцем. Поняття про «природній злочин» корениться не в діяннях, а в тих альтруїстичних почуттях, порушенням яких є злочин [8, с. 38].

Таких почуттів два – співчуття і чесність, що розглядаються не у вищих формах їх розвитку, а в тих середніх ступенях, в яких вони слугують необхідним зв'язком між особистістю та суспільством. Дослідження окремих особистих і соціальних чинників, що впливають на розвиток природної злочинності (виховання, освіта, закони, релігійні емоції, економічні причини), посідає чільне місце у вченні Р. Гарофало. Злочинець в очах Гарофало – не тільки обличчя, що не послухалося велінь державного закону, а й суб'єкт більшою чи меншою мірою ненормальний, непридатний для соціального життя, причому сам злочин є не більш, ніж одним із симптомів його моральної аномалії.

Вплив соціальних процесів на формування особистості злочинця виокремлював і Г. Тард: «... відвідуйте погане суспільство; дайте безмежно розвиватися в вас гордості, суєтності, заздрості, злості, ліні; закрийте ваше серце для ніжних почуттів і відкрийте його лише для сильних відчуттів; страждайте, привчайтеся також з дитинства до побоїв, до суворого поводження, до фізичних мук; будьте байдужі до зла, нечутливі, і ви негайно зробитеся безжалюгідні, дратівливі й мстиві, і тільки завдяки щасливому випадку нікого не вб'єте за все ваше життя» [9, с. 48].

Представники третього напрямку, думку яких поділяємо, вважають, що і біологічні, і соціальні чинники справляють в сукупності істотний вплив на формування особистості злочинця. Так, В.П. Ємельянов стверджував, що тільки певна сукупність економічних, ідеологічних, соціальних, біологічних чинників дає реакцію, звану злочином. Причина злочинності – це синтез різних явищ соціальних та біологічних властивостей [10, с. 33].

Якщо розглядати поняття особистості як філософську категорію, то воно охоплює внутрішню визначення одиничної істоти в її самостійності, яка наділена розумом, волею і своєрідним характером за єдності свідомості і самосвідомості. Під свідомістю, зокрема, розуміється людська здатність до відтворення дійсності у мисленні; психічна діяльність як відображення дійсності [11, с. 39], тоді як самосвідомість – це психічний акт, за допомогою якого ми із сукупності змінюваних уявлень про внутрішню нашу душевну діяльність і зовнішніх її проявів робимо висновок про безперервність, тотожність і єдність своєї духовної і фізичної особи або нашого «я» (ego).

Одна з головних причин зростання насильницької злочинності полягає в тому, що особистість формується під впливом не тільки суспільства загалом, яке можна вважати великою соціальною групою, а й тих малих соціальних груп, в яких вона формується, а це формування не завжди виявляється сприятливим.

До малої соціальної групи можна віднести сім'ю, дошкільні установи, школу, інші середньоспеціальні й вищі навчальні заклади, військову частину, колектив, найближче оточення особи, місце відпочинку тощо, тобто це той первинний колектив, в якому людина проводить основну частину свого часу.

Отже, кожен індивід є одночасно і членом малої групи (причому не однієї), і членом всього суспіль-

ства. Отже, його поведінка формується відповідно до вимог всіх тих великих і малих колективів, в яких він проходить становлення. Мала соціальна група за своєю груповою свідомістю, поведінкою, системою цінностей, поглядів та традицій посідає проміжне становище між індивідом і «великим суспільством», є перехідною ланкою між ними [12, с. 73].

На думку деяких учених-кримінологів та психологів, багато соціальних суперечностей, властивих суспільству, реалізуються саме через малі групи. Наприклад, класові та інші соціальні відмінності позначаються залежно від способу життя малих груп – сім'ї, родичів, друзів, сусідів, обговорюються і оцінюються ними. Демографічні зміни також зачіпають малі групи: переїзд із периферії до столиці неминуче змінює найближче оточення суб'єкта, причому часто ця зміна має не тільки персональний, а й соціальний характер (перехід до іншої професійної чи вікової групи тощо). Це, зокрема, характерно для малих соціальних груп, до яких входять неповнолітні.

Відносна самостійність малої соціальної групи призводить до того, що в ній можуть виникати групові норми поведінки та групові цінності, що не збігаються з нормами і цінностями, прийнятими суспільством і санкціонованими державою. Це не означає, що такі групові зразки поведінки завжди суперечать правовим чи моральним нормам суспільства; часто вони в цьому сенсі нейтральні, оскільки стосуються лише професійних чи інших специфічних інтересів учасників групи (взаємини спортсменів, традиції сім'ї, національні звичаї тощо). Водночас можливі й такі групові норми і зразки поведінки, що суперечать праву і суспільній моралі.

Психологи розглядають три основні види групових конфліктів: між окремою особистістю і членами малої соціальної групи; між членами малих соціальних груп; між членами малої соціальної групи і суспільством. Проаналізуємо причини цих конфліктів.

Будь-яка мала група створює внутрішній (неформальний), а іноді і зовнішній (формальний) контроль за виконанням зазначених норм і вимог. З огляду на ці особливості малої соціальної групи вона може бути ареною різних протиріч, пов'язаних, зокрема, з протиправною поведінкою. Це передусім протиріччя всередині самої соціальної групи: конфлікти між членами сім'ї, шкільного або трудового колективу, тієї чи іншої групи тощо [13, с. 65]. Якщо підліток не підкоряється умовам життя сім'ї, він відчуває на собі батьківську владу.

Цей соціальний контроль пов'язаний із нормами поведінки, що розділяються групою, і внаслідок цього він здатний виконувати і позитивну, і негативну роль. Так, контроль за поведінкою члена групи, що дотримується шкідливих для суспільства цінностей, буде спрямований на те, щоб зміцнити антигромадську позицію індивіда, відокремити його від інших колективів, ізолювати від впливу суспільства.

Тяжкі насильницькі злочини неповнолітніх за ступенем суспільної небезпеки та тяжкості заподіюваних наслідків перевершують інші кримінальні

прояви у підлітковому середовищі. Неповнолітні, які вчиняють такі злочини, поширюють стереотип агресивно-насильницької поведінки в побутовому і дозвілєвому мікросередовищі.

Простеживши процес криміналізації неповнолітніх, можна дійти висновку, що все більше злочинних посягань насильницького характеру мають крайню форму жорстокості. Найбільш стійку і значну части-

ну серед насильницьких злочинів становлять умисне вбивство, умисне заподіяння тяжкої і середньої тяжкості шкоди здоров'ю, розбої, насильницькі грабежі, згвалтування, поєднане з насильством, хуліганство, побої, катування тощо. Основу сукупності розглянутих злочинних діянь як окремої кримінологічно значущої групи, насамперед становлять такі критерії, як спосіб дії злочинця, форма вини і об'єкт посягання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Тард Г. Преступник и преступление. Сравнительная преступность. Преступность толпы / сост. и предисл. В.С. Обнинского. Москва : ИНФРА-М, 2004.
2. Кургузкина Е.Б. Теория личности преступника и проблемы индивидуальной профилактики преступлений : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук. Москва, 2003.
3. История философии от начала ее в Греции до настоящих времен: Древ. история философии / под ред. В. Спасовича. Санкт-Петербург : Тип. Н. Тиблена и К, 1865.
4. Кургузкина Е.Б. Теория личности преступника и проблемы индивидуальной профилактики преступлений : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук. Москва, 2003.
5. Бентам И. Рассуждение о гражданском и уголовном законоположении. С предварительным изложением начал законоположения и всеобщего начертания полной Книги Законов и с присовокуплением опыта о влиянии времени и места относительно Законов. Санкт-Петербург : Тип. Шнора, 1805. 532 с.
6. Энциклопедический словарь : в 86 т. / Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон. СПб., 1890–1907. Т. 37. 1866.
7. Ломброзо Ч. Гениальность и помешательство. Москва, 1892.
8. Гарофало Р. Криминология. Турин, 1885.
9. Тард Г. Преступник и преступление. Сравнительная преступность. Преступность толпы / сост. и предисл. В.С. Обнинского. Москва : ИНФРА-М, 2004.
10. Емельянов В.П. Преступность лиц с психическими аномалиями. Саратов, 1980.
11. Грот Н.Я. Философские этюды. Киев, 1877.
12. Филонов Л.Б. Психологические способы выявления скрываемого обстоятельства. Москва, 1979.
13. Карпец И.И., Дубинин Н.Л., Кудрявцев В.Н. Генетика, поведение, ответственность. Москва, 1982.